

Kriz Zamanlarında Bölgeler Arası İlişkiler: COVID-19 Küresel Salgını Döneminde AB-ASEAN Bölgeler Arasıcılığı

Interregional Relations in Times of Crisis:
EU-ASEAN Interregionalism
during the COVID-19 Global Pandemic Period

Samet YILMAZ*

Öz

Küresel bir sağlık krizine dönüşen COVID-19 (koronavirüs hastalığı) salgınıyla mücadele, çeşitli düzeylerdeki aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemlerle sürdürülmüştür. Salgın döneminde bölgesel örgütler, sınırları aşan ve toplumlar üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkaran COVID-19'a yönelik olarak kendi bölgelerinin virüsle mücadele yeteneğini artırmaya ilişkin girişimlerde bulunmuştur. Bölgesel örgütler, bölgeler arası iş birliği yoluyla da virüse karşı eş güdümlü politikalar belirlemeye ve salgının toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması hususunda destek sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, salgın döneminde Avrupa Birliği (AB) ile Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) arasındaki bölgeler arası ilişki sürecini ele almaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki bölgesel örgütlenme girişimleri içerisinde önemli bir konumda bulunan AB ile ASEAN, kendi bölgelerinde barışın ve istikrarın tesis edilmesine katkı sağlayan örgütlerdir. Ayrıca AB-ASEAN bölgeler arası diyalogu, uluslararası ilişkilerdeki eski bölgeler arası diyaloglardan biridir. Bu bakımdan COVID-19 küresel salgını döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığı, kriz zamanlarında bölgeler arası ilişkilerin işlevlerinin değerlendirilmesi açısından faydalı bir vaka sunmaktadır. Çalışmada, literatürde belirtilen bölgeler arası ilişki biçimleri ve bölgeler arası ilişkilerin işlevleri kapsamında, salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığının hangi boyutlarının ön plana çıktığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Salgın, COVID-19, Bölgeler Arası İlişkiler, Avrupa Birliği, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, Türkiye, ORCID: 0000-0002-5232-5435, e-posta: sametyilmaz@uludag.edu.tr.

Geliş Tarihi / Submitted: 06.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 05.04.2023

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

The struggle against COVID-19 (coronavirus disease), which turned into a global health crisis, has been conducted by actors at various levels. During the pandemic, regional organizations have attempted to enhance the ability of their regions to fight COVID-19, which has crossed borders and brought about adverse consequences for societies. Regional organizations have also sought to pursue coordinated policies against the virus and provide support for reducing the social effects of the pandemic through interregional cooperation. In this context, this study examines the interregional relationship process between the European Union (EU) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) during the COVID-19 global pandemic period. The EU and ASEAN, significant regional organizations in international relations, contribute to establishing peace and stability in their respective regions. Moreover, the EU-ASEAN interregional dialogue is among the oldest interregional dialogues in international relations. Therefore, the EU-ASEAN interregionalism during the COVID-19 global pandemic period provides a substantial case for evaluating the functions of interregional relations in times of crisis. This study seeks an answer to the question of which dimensions of EU-ASEAN interregionalism have appeared during the pandemic period within the scope and functions of interregional relations specified in the literature.

Keywords: *Global Pandemic, COVID-19, Interregional Relations, European Union, Association of Southeast Asian Nations.*

Giriş

Toplumlar üzerinde olumsuz etkilere sebep olan salgın hastalıklar, iklim, ekonomik koşullar ve temizlik alışkanlıkları gibi faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ve krize dönüşme riski bulunan tehditler şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda, 1918 yılında ilk olarak Amerika’da gözlemlenen, yaklaşık 500 milyon insanı etkileyen ve 50 milyondan fazla insanın hayatına mâl olan İspanyol Gribi sonrasında dünyanın karşı karşıya kaldığı en ölümcül salgın şeklinde nitelendirilebilecek olan COVID-19, iklim değişikliği, demografik ve ekolojik değişimler, küresel süreçler (ticaret, seyahat ve savaşlar gibi) ve teknolojik gelişmeler gibi salgın hastalıkların ortaya çıkmasında ve yayılmasında etkili olan makro faktörlerle ilişki içerisinde olmakla birlikte, bir anda beliren ve hızla yayılmış bir sağlık krizi şeklinde değerlendirilebilir.¹

COVID-19’un yayılımının önlenmesi ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına ilişkin mücadele, çeşitli düzeylerdeki

---

¹ Fatma Neval Genç, *Kriz Yönetimi: COVID-19 Pandemisi*, Nobel Yayın, Ankara, 2021, s. 63-99.

aktörler tarafından gerçekleştirilen eylemlerle sürdürülmüştür. Salgın döneminde devletler ön plana çıkmış ve tek taraflı politikalarla virüse karşı kendilerini korumaya yönelik uygulamalarda bulunmuştur. Salgınla mücadelede devlet aygıtları, toplumsal süreçler üzerindeki kontrollerini sıkılaştırmıştır. Bu hususta uygulanan yöntemler ve söz konusu yöntemlerin uygulanma biçimleri açısından devletler arasında farklılıklar olmakla birlikte, yerel düzeyde karantina, ulusal kapanma ve ülke içi hareketliliklerin sınırlandırılması gibi mekânsal kontrol önlemlerine başvurulmuş² ve salgının toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla beşeri ve maddi kaynaklar harekete geçirilmiştir.³ Diğer yandan uluslararası ilişkilerde tek taraflı ve korumacı politikalar artmakla birlikte, devletler, küresel çok taraflı iş birliği mekanizmalarına da dâhil olmuş ve uluslararası örgütler, salgınla mücadelede devletlere ve toplumlara yardımcı olmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler (BM), hastalıkla mücadelede toplumlara destek sağlamaya ve salgına karşı toplumları kırılganlaştıran yapısal yetersizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik hedefler kapsamında faaliyetlerde bulunmuş ve bu hususta maddi destekler geliştirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), hastalıkla ilgili doğru bilgilendirmenin ve virüsle mücadelede aktörler arasında koordinasyonun sağlanmasına ilişkin bir işlev görmüştür. Dünya Bankası ise gelişmekte olan devletlerin virüsle mücadele edebilmesi noktasında sağlık sistemlerinin iyileştirilmesine ve yoksul insanların korunmasına yönelik kararlar almıştır.⁴ COVID-19'la mücadele, bölgesel düzeyde ve bölgeler arası ilişkiler çerçevesinde de gerçekleştirilmiştir. Bölgesel örgütler, kurucu anlaşmalar, siyasal düzlemde alınan kararlar, var olan teknik ve bilimsel birimler veya doğal felaketler konusundaki önceki tecrübeler gibi değişkenlerin etkisi kapsamında, üye devletler arası koordinasyonu geliştirmek, bölgesel düzeyde ortak politikalar belirlemek ve finansal destek sağlamak gibi faaliyetlerde

---

² Samet Yılmaz, "COVID-19 and Territory: Searching for A Secure Place", *III. International Conference On Covid-19 Studies*, December 25-27, 2020, Ankara, https://www.covid19conference.org/_files/ugd/614b1f_8575642567fa4ed6b311f3075adfe654.pdf, erişim 28.02.2023.

³ Hatice Çelik ve Emre Demir (ed.), *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara, 2021.

⁴ Genç, *Kriz Yönetimi*, s. 110-139.

bulunmuştur.⁵ Diğer yandan bölgesel örgütler, diğer bölgelerdeki bölgesel örgütlerle ve devletlerle iş birliği yaparak COVID-19 salgınının etkilerini azaltmaya çalışmıştır.⁶ Bu bağlamda bölgeler arası ilişkiler, genel kapsamda devletlerin tek taraflı ve korumacı eylemlerinin arttığı ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarının etkinliğinin tartışıldığı COVID-19 salgını döneminde,⁷ aktörler arasındaki etkileşim kanallarından biri olmuştur.

Bu çalışma, küresel bir sağlık krizine dönüşen COVID-19 salgını döneminde, AB ile ASEAN arasındaki bölgeler arası ilişki sürecini ele almaktadır. Devletler arası bölgesel örgütlenme girişimleri içerisinde önemli bir konumda bulunan ve kendi bölgelerinde barış ve istikrarın tesis edilmesine katkı sağlayan⁸ AB ile ASEAN, diğer unsurlarla birlikte, kurumsal işleyiş ve karar alma biçimleri/normları açısından farklı nitelikleri bünyelerinde barındırmaktadır.⁹ Bununla birlikte her iki örgüt de dış aktörlerle ilişkiler geliştirmeyi hedeflemekte¹⁰ ve küresel çok taraflı yönetim süreçlerine katılım göstermektedir.¹¹ Ayrıca AB-ASEAN bölgeler arası diyalogu, uluslararası ilişkilerdeki en eski bölgeler arası diyaloglardan

---

⁵ Daniella da Silva Nogueira de Melo ve Maria (Mary) Papageorgiou, “Regionalism on the Run: ASEAN, EU, AU and MERCOSUR Responses mid the Covid-19 Crisis”, *PACO*, 14:1, 2021, s. 57-78. Genç, *Kriz Yönetimi*, s. 140-173.

⁶ Daniella da Silva Nogueira Melo ve Maria (Mary) Papageorgiou, “Interregionalism Initiatives to Counter the Covid-19 Pandemic: The Cases of EU, ASEAN, AU and MERCOSUR”, Preprint, 2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3874993, erişim 28.02.2023.

⁷ Birol Akgün ve Metin Çelik “Yeni Normal Dönemde Küresel Yönetişim: Uluslararası Kurumların Geleceği”, Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut, (ed.), *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2020, s. 367-384, <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/K%C3%BCresel%20Salg%C4%B1n%C4%B1n%20Anatomisi%20%C4%B0nsan%20ve%20Toplumun%20Gelece%C4%9Fi.pdf>, erişim 28.02.2023. Kamala Valiyeva, “COVID-19 ile Ulus Devleti Yeniden Düşünmek”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19:37, 2020, s. 390-403.

⁸ Yeo Lay Hwee, “ASEAN and EU: From Donor-Recipient Relations to Partnership with a Strategic Purpose”, Koh Tommy ve Yeo Lay Hwee, (ed.), *ASEAN-EU Partnership: The Untold Story*, European Union Centre, Singapore, 2020, s. 8

⁹ İki örgüt arasındaki farklılıklara ve benzerliklere ilişkin bir değerlendirme için bkz. Walter Kennes, “ASEAN and the EU: An Evolving and Solid Development Partnership”, Louis Brennan ve Philomena Murray, (ed.), *Drivers of Integration and Regionalism in Europe and Asia: Comparative Perspectives*, Routledge Press, London, 2015, s. 367-371.

¹⁰ Frederick Kliem, “ASEAN and the EU Amidst COVID-19: Overcoming the Self-Fulfilling Prophecy of Realism”, *Asia Europe Journal*, 19:3, 2021, s. 378.

¹¹ Kennes, “ASEAN and”, s. 369.

biridir ve bölgeler arası ilişkilerin gelişimi üzerinde etki etmiştir.¹² Belirtilen hususlar, COVID-19 küresel salgını döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığını, kriz zamanlarında bölgeler arası ilişkilerin işlevlerinin¹³ değerlendirilmesi açısından faydalı bir vaka haline getirmektedir. Bu bağlamda çalışmada, literatürde belirtilen bölgeler arası ilişki biçimleri ve bölgeler arası ilişkilerin işlevleri kapsamında, salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığının hangi boyutlarının ön plana çıktığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Belirtilen çerçeveye içerisinde giriş kısmını izleyen birinci kısımda, uluslararası aktörler arasındaki etkileşim yöntemlerinden biri olan bölgeler arası ilişkilerin uluslararası ilişkiler içerisindeki konumu ve işlevleri, bölgeler arasıcılık literatürü kapsamında belirtilmiştir. İkinci kısımda, AB-ASEAN bölgeler arası ilişkilerinin gelişimi ile işlevleri ele alınmıştır. Üçüncü kısım, iki bölgesel örgüt arasındaki ilişkilerde sağlık sektörünün konumuna ve bu hususta gerçekleştirilen somut iş birliğinin çıktularına ilişkindir. Dördüncü kısımda, COVID-19 salgınının yönetimi ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik olarak, AB ile ASEAN arasında hangi açılardan iş birlikleri geliştirildiği ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır.

1. Uluslararası Aktörler Arasındaki Etkileşim Yöntemlerinden Biri Olarak Bölgeler Arası İlişkiler

Bölgeler arası ilişkilerin gelişimi, devletler arası bölgesel iş birliklerinin artması ve yoğunlaşmasıyla bağlantılı bir süreçtir. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde bölgesel iş birlikleri yoğunlaşmış ve çeşitli hedeflere sahip bölgesel örgütler kurulmuştur. Bu bağlamda “bölgesel mekânların oluşturulmasına ilişkin fikirler, değerler ve politikalar bütünü şeklinde tanımlanabilecek olan ve daha çok devlet

---

¹² Mathew Doidge, *The European Union and Interregionalism: Patterns of Engagement*, Ashgate Publication, Surrey, 2011.

¹³ Bölgeler arası diyalogların kriz yönetimi süreçlerine katkısı, bölgeler arasıcılık literatüründe ele alınması gereken konulardan biri olarak değerlendirilmektedir. Jürgen Rüländ, “Interregionalism: An Unfinished Agenda”, Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, (ed.), *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 2006, s. 312.

merkezli girişimleri işaret eden”¹⁴ bölgeselcilik, uluslararası ilişkilerin gündemine dâhil olmuştur. Küreselleşme sürecinin hızlanması ve sistemik açıdan iki kutuplu bir yapı niteliği gösteren Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, uluslararası ilişkilerde yeni bir bölgeselci dalga ortaya çıkmış, yeni bölgesel örgütler kurulmuş ve eski bölgesel örgütler, değişen koşullara adapte olmak amacıyla dönüşümler geçirmiştir.¹⁵

Uluslararası ilişkilerde bölgesel iş birliği süreçlerinin yoğunlaşmasının neticelerinden biri olarak bölgesel örgütler, diğer bölgelerdeki aktörlerle ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu bağlamda kavramsal bakımdan “iki (veya daha fazla) belirli bölgenin bölgeler şeklinde etkileşime girdiği bir süreç veya durum, başka bir deyişle, bölgeden bölgeye etkileşim”¹⁶ veya “uluslararası bölgeler arasındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal etkileşimlerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi süreci”¹⁷ şeklinde tanımlanabilecek olan bölgeler aracılığı, uluslararası ilişkilerde 1960’lı yıllarda gözlemlenebilmektedir. AB ile Afrika Devletleri ve Madagaskar Ortaklığı arasında 1963 yılında imzalanan Birinci Yaoundé Konvansiyonu, bölgeler arası ilişkilerin uluslararası ilişkilerin gündemine dâhil olması açısından bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. İlerleyen dönemde kurumsal açıdan gelişmiş bir örgütlenme olan AB,¹⁸ diğer bölgelerdeki aktörlerle ilişkiler kurmaya başlamış ve bu ilişkiler yoğunlaşmıştır.¹⁹ Ayrıca dünyanın farklı bölgelerinde bulunan bölgesel

---

¹⁴ Samet Yılmaz, “Asya-Avrupa Diyalogu: Zirve Diplomasisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9:2, 2022, s. 193.

¹⁵ Louise Fawcett, “Regionalism in Historical Perspective”, Louise Fawcett ve Andrew Hurrell (ed.), *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Oxford University Press, Oxford, 1995, s. 9-36.

¹⁶ Francis Baert, Tiziana Scaramagli ve Fredrik Söderbaum, “Introduction: Intersecting Interregionalism”, Francis Baert, Fredrik Söderbaum ve Tiziana Scaramagli, (ed.), *Intersecting Interregionalism: Regions, Global Governance and the EU*, Springer Publication, New York, 2014, s. 4.

¹⁷ Ralf Roloff, “Interregionalism in Theoretical Perspective: State of the Art”, Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, (ed.), *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 2006, s. 18.

¹⁸ Björn Hettne, “EU as a Global Actor: An Anatomy of Actorship”, Paper at the EU in International Affairs 2008 Conference Vrije Universiteit, Brussel, 24-26 April 2008, https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_IV_1_Hettne.pdf, erişim 28.02.2023.

¹⁹ Samet Yılmaz, “Avrupa Birliği’nin Asya’yla İlişkilerinde Bölgeler Arası Bir Etkileşim Biçimi Olarak Asya-Avrupa Diyalogu”, *KAÜİİBFD*, 13:25, 2022, s. 605.

aktörler arasında da bölgeler arası nitelikte ilişkiler kurulmuştur. Özellikle 1990'larda çeşitli biçimlerde gerçekleşen bölgeler arası etkileşimlerin sayısı artmış ve bölgeler arasıcılık kavramı çerçevesinde çalışmalar yapılmaya başlamıştır.²⁰

Bölgeler arası ilişkilerin yoğunlaşması ve çeşitlenmesinin olağan sonuçlarından biri, bölgeler arası ilişkilere ilişkin çeşitli kategorilerin ortaya çıkmasıdır. Bölgeler arası ilişkiler üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla referans verilen isimlerden biri olan Hänggi'nin²¹ geliştirdiği tipoloji kapsamında, bölgeler arası ilişkilerin genellikle "salt (*pure*) bölgeler arasıcılık", "bölgeler ötesicilik (*transregionalism*)" ve "melez (*hybrid-quasi*) bölgeler arasıcılık" kategorileri çerçevesinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde salt bölgeler arasıcılık, bölgeler arası ilişkilerin klasik formudur ve farklı bölgelerde bulunan bölgesel örgütler arasındaki formel ve kurumsallaşmış ilişkileri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kategori kapsamındaki ilişkiler, büyük ölçüde yüksek seviyedeki resmi katılımcılar üzerinden yürütülmektedir. İkinci kategori olan bölgeler ötesiciliğin çeşitli görünümleri bulunmaktadır. Söz konusu kategori, bölgesel örgütler arasındaki klasik formel ve kurumsallaşmış ilişkilerin ötesindeki ilişkileri işaret etmektedir. Bölgeler ötesi ilişkiler, genellikle coğrafi bakımdan dağınık (*diffuse*) bir katılımcı kompozisyonu olan ve bölgesel örgütlerin yanı sıra, herhangi bir üst bölgesel örgüte dâhil olmaksızın, ikiden fazla bölgeden devletlerin yer aldığı diyalog süreçlerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Üçüncü kategori olan melez bölgeler arası arasıcılık, salt bölgeler arasıcılık ve bölgeler ötesicilik kategorileri dışında kalan bölgeler arası ilişki biçimleri için referans verilmektedir. Bölgesel bir örgüt ile başka bir bölgede bulunan (genellikle bölgede önemli bir konuma sahip) üçüncü bir devlet arasındaki ilişkiler, ilgili kategori bünyesinde değerlendirilmektedir.²²

---

²⁰ Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ (ed.), *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 2006.

²¹ Heiner Hänggi, "Interregionalism as a Multifaceted Phenomenon: In Search of a Typology", Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, (ed.), *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 2006, s. 31-62.

²² Samet Yılmaz, "Avrupa Birliği Dış İlişkilerinde Bölgeler Arasıcılık: Avrupa Birliği-Latin Amerika Bölgeler Arası İlişkileri", Mehmet Dalar ve İlhan Sağsen, (ed.), *Avrupa*

Küresel yönetim içerisindeki etkileşim yöntemlerinden biri olan bölgeler arası ilişkiler,²³ birtakım rollere ve işlevlere sahiptir. Literatürde aktörleri bölgeler arası ilişkiler kurmaya yönlendiren faktörlere ve aktörler arası ilişkiler ve küresel yönetim bakımından bölgeler arası ilişkilerin işlevlerine ilişkin olarak genellikle beş unsur üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, realist literatür kapsamında ele alınan dengelemedir.²⁴ Bölgeler arası ilişkiler bağlamında dengeleme, devletlerin ve bölgesel örgütlerin diğer bölgelerdeki aktörlerle ticari ve kurumsal bağlar geliştirerek bölgeler arası ilişkiler bakımından dengenin oluşturulması, aktörlerin uluslararası ilişkilerde marjinal bir konumda kalmaması ve çok taraflılığın geliştirilmesine yönelik bir anlama sahiptir. Bölgeler arası ilişkilerin diğer bir işlevi, liberal kurumsalcı bir bakış açısı çerçevesinde kurumsallaştırmadır. Buna göre bölgeler arası ilişkiler, aktörler arasında kurumsallaşmış diyalog kanallarının oluşturulmasını sağlamakta ve böylece uluslararası politikanın kurumsallaşması sürecine destek vermektedir. Diğer yandan bölgeler arası ilişkiler, bölge içi koordinasyonun sağlanmasını gerektirdiği için bölgesel bütünleşme süreçlerini de desteklemektedir. Bu işlevler, oluşturulan bölgeler arası diyalog kanalları yoluyla bölgesel aktörler arasında fikir teatisi yapılmasını, ortak gündemlerin ve ortak tutumların oluşmasını sağlamaktadır. Bu şekilde uluslararası ilişkilerin işleyişi kolaylaşmaktadır. Beşinci işlev ise inşacılık bağlamında ele alınan kolektif kimlik inşasıdır. Bölgeler arası ilişkiler, bölgeden bölgeye ilişkiler kurulmasına yönelik düzenli etkileşim kanalları oluşturmakta ve aktörlerin sosyalleşmesi için bir etkileşim mekânı sunmaktadır. Düzenli ilişkiler ve etkileşim, aktörlerin bölge içi uyumu sağlamasını gerektirmekte ve böylece bölgesel farkındalık oluşum sürecini destekleyerek kimlik inşa süreçlerine katkı vermektedir.²⁵

Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 2022, s. 149-150. Yılmaz, "Avrupa Birliği'nin", s. 609-610.

²³ Weiqing Song, "Regionalisation, Inter-Regional Cooperation and Global Governance", *AEJ*, 5:1, 2007, s. 67-82.

²⁴ Dengelemenin yanı sıra ardıncılık da bölgeler arası ilişkilerin işlevleri bağlamında değerlendirilmektedir.

²⁵ Doidge, *The European Union*, s. 31-55. Yılmaz, "Avrupa Birliği", s. 150-151.

Bölgeler arasıcılık kapsamında yapılan çalışmaların sayısı 1990'lı yıllar ve sonrası dönemde sayıca artmakla ve bölgeler arası ilişkilerin belirtilen işlevleri üzerinde durulmakla birlikte, 2000'li yılların sonuna doğru bölgeler arası ilişkilerin etkinliğinin sorgulanmaya başladığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin ve bölgeler arasıcılık kavramına ilişkin tartışmaların belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Küreselleşmeyle birlikte kozmopolit değerlere dayalı bir küresel yönetim düzeninin ortaya çıkacağına yönelik beklentilerin gerçekleşmemesi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin tek taraflı politikaları, uluslararası örgütlerin etiksizliği ve bölgesel iş birliği süreçlerinin özellikle ekonomik açıdan beklenen sonuçları vermemesi sebebiyle küresel ve bölgesel ölçekteki iş birliği beklentileri zayıflamıştır. Diğer yandan bölgeler arasıcılık tartışmalarının kavramsal ve görgül açıdan sınırlarına ulaşıldığı ve bölgeler arasıcılığın artık dünya politik süreçlerini anlamlandırma konusunda yeterli ölçüde açıklayıcı olmadığı iddiası da uluslararası ilişkiler çalışmaları içerisinde bölgeler arasıcılığa yönelik ilginin azalmasına sebep olmuştur.²⁶

2. AB-ASEAN Bölgeler Arası İlişkilerinin Gelişimi ve Değerlendirilmesi

AB ile ASEAN arasında diyalog süreci 1972 yılında başlamıştır. Enformel nitelik gösteren diyalog sürecinin başlamasında ekonomik gelişmeler ve Soğuk Savaş ortamındaki güvenlik kaygıları belirleyici faktörler arasında olmakla birlikte,²⁷ özellikli olarak ASEAN üyesi devletlerin ihraç mallarının Avrupa pazarında daha fazla yer bulması ve sahip oldukları ham maddelerinin fiyat istikrarının sağlanması, söz konusu diyalogun esas odak noktası olmuştur. 1975 yılında, ticaretin ötesinde ilişkilerin geliştirilmesi ve ASEAN bölgesindeki doğal kaynakların

---

²⁶ Bu hususta yapılmış bir değerlendirme için bkz. Jürgen Rüländ, "Interregionalism and International Relations: Reanimating an Obsolescent Research Agenda?", Francis Baert, Fredrik Söderbaum ve Tiziana Scaramagli, (ed.), *Intersecting Interregionalism: Regions, Global Governance and the EU*, Springer Publication, New York, 2014, s. 15-35.

²⁷ Jürgen Rüländ, "ASEAN and the European Union: A Bumpy Interregional Relationship", Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn, 2001, s. 9-12. http://aei.pitt.edu/197/1/dp_c95_rueland.pdf, erişim 28.02.2023.

değerlendirilmesi, AB'nin ASEAN bölgesindeki üretim süreçlerine katılımının artırılması ve ASEAN projelerinin finansmanı için sermayenin sağlanması gibi alanlarda ortak girişimlerin yapılmasına ilişkin olarak bir ortak çalışma grubu oluşturulmuştur. 1977 yılında iki bölgesel örgüt arasındaki diyalog süreci formel hâle gelmiş ve 1978'de ilk ASEAN-AB Bakanlar Toplantısı (*ASEAN-EU Ministerial Meeting-AEMM*) düzenlenmiştir. 1980'de ikincisi düzenlenen AEMM'de, ASEAN-AB İş Birliği Anlaşması akdedilmiştir.²⁸

1980 tarihli ASEAN-AB İş Birliği Anlaşması, hâlâ yürürlüktedir ve iki bölgesel örgüt arasındaki ilişkinin temel çerçevesini belirleyen metinler arasında yer almaktadır.²⁹ Bahsi geçen Anlaşma, az sayıda taahhüt içermekte ve belirlenen alanlarda esnek bir iş birliği süreci öngörmekle birlikte,³⁰ AB ile ASEAN arasındaki diyalogun kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır. Ekonomik iş birliği ve kalkınma merkezli ASEAN-AB İş Birliği Anlaşması, iki bölgesel örgüt arasındaki ticari, ekonomik ve teknik iş birliğinin alt yapısını oluşturmuş ve sürecin takibine ilişkin olarak Ortak İş Birliği Komitesinin (*Joint Cooperation Committee-JCC*) kurulmasını sağlamıştır.³¹

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, AB ile ASEAN arasındaki ilişki sürecinin yoğunlaşması ve derinleşmesi açısından yeni bir dönemin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemdeki değişimler, dünyada ekonomik blokların ortaya çıkması ve Doğu Asya'nın dünyanın merkezi ekonomik bölgelerinden biri haline gelmesi, AB'yi bölgeyle olan ilişkilerini geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda 1994 ve 2001 yıllarında Avrupa Komisyonu, Asya ve Asya'nın alt bölgelerine yönelik AB'nin temel yaklaşımını ortaya koyan strateji belgeleri düzenlemiştir.³² 1996'da Avrupa Komisyonu, "AB-ASEAN İlişkilerinde Yeni Bir Dinamik Oluşturulması"

---

²⁸ Yeo Lay Hwee, "The Inter-Regional Dimension of EU-Asia Relations: EU-ASEAN and the Asia-Europe Meeting (ASEM) Process", Peter Anderson ve Georg Wiessala, (ed.), *The European Union and Asia: Reflections and Re-Orientations*, Rodopi Press, Amsterdam, 2007, s. 177.

²⁹ Doidge, *The European Union*, s. 60.

³⁰ Chien-Huei Wu, "The Evolution of EU-ASEAN Relations: Legal Framework and Policy Change", *National Taiwan University Law Review*, 8:2, 2013, s. 336.

³¹ Hwee, "The Inter-Regional", s. 178.

³² Yılmaz, "Avrupa Birliği'nin", s. 614-615.

başlıklı bir bilgilendirme notu yayımlamıştır. Bu belgede, AB ile ASEAN arasındaki siyasal diyalogun güçlendirilmesi ve ASEAN içerisindeki gelişmiş devletlerle ekonomik, az gelişmiş devletlerle sosyal kalkınma merkezli iş birliği yapılması gerektiği vurgulanmıştır. 11 Eylül Olayları, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin uluslararası ilişkilerde artan etkisi ve Asya Finansal Krizi sonrasında ASEAN'ın dinamik bir sürece girmesi gelişmelerinin etkisi altında,³³ Avrupa Komisyonu tarafından 2003 yılında hazırlanan “Güneydoğu Asya’yla Yeni AB Ortaklığı” başlıklı bilgilendirme notunda, bölgesel istikrarın ve teröre karşı mücadelenin desteklenmesi, insan haklarının, demokrasinin ve iyi yönetişimin geliştirilmesi, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, kara paranın aklanması ve korsanlıkla mücadele edilmesini de içerek şekilde siyasal ve güvenlikle ilgili gündemin genişletilmesi önerisinde bulunulmuştur.³⁴ 2015 yılında ise AB, “AB ve ASEAN: Stratejik Hedefli Bir Ortaklık” başlıklı bir ortak bilgilendirme notu yayımlamıştır. Bu belgede ASEAN'ın geniş Asya-Pasifik'te bölgesel bir güvenlik düzeni oluşturulmasında merkezi bir konumunun olması sebebiyle AB'nin ASEAN ile olan ilişkilerini geliştirmesinde stratejik çıkarlarının bulunduğu belirtilmiştir.³⁵

2000'li yıllar ve sonrası dönemde AB ile ASEAN arasındaki ilişkilerin ilerletilmesine ve yoğunlaştırılmasına ilişkin kritik gelişmeler olmuştur.³⁶ Bu hususta iki gelişmenin özellikle üzerinde durulması gerekmektedir. Bunlardan ilki, 2007 yılında AB ile ASEAN arasındaki ortaklığın güçlendirilmesine yönelik olarak kabul edilen “Nuremberg Deklarasyonu”dur. Bu Deklarasyonda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi evrensel değerler kapsamında, karşılıklı hedeflerin gerçekleştirilmesi iradesi ortaya konulmuş ve güvenlik, ekonomi, enerji ve iklim değişikliği, sosyo-kültürel gelişim ve kalkınma alanları çerçevesinde AB ile ASEAN arasında iş birliği geliştirileceği

---

³³ Hwee, “ASEAN and”, s. 6.

³⁴ Kennes, “ASEAN and”, s. 373.

³⁵ Hwee, “ASEAN and”, s. 8

³⁶ European External Action Service, “The European Union and ASEAN”, https://www.eeas.europa.eu/asean/european-union-and-asean_en?s=47, erişim 28.02.2023.

belirtilmiştir.³⁷ İkinci gelişme ise 2020 yılında kurulan stratejik ortaklıktır. Söz konusu stratejik ortaklık, kural merkezli uluslararası düzen, etkin ve sürdürülebilir çok taraflılık ve serbest ticaret gibi ortak değerlere ve ilklere dayalı olarak formüle edilmiştir. Ekonomi, güvenlik, sürdürülebilir bağlantısallık (*connectivity*) ve sürdürülebilir kalkınma, ana iş birliği alanları olarak belirlenmiştir.³⁸ Bu stratejik ortaklığın uygulanmasına ilişkin olarak 2023 ile 2027 yılları arası dönemi kapsayan bir eylem planı kabul edilmiştir.³⁹

Bölgeler arası ilişkiler kategorileri kapsamında salt bölgeler arası ilişki biçimi şeklinde konumlandırılacak olan AB-ASEAN bölgeler aracılığı, çok boyutlu bir diyalog ve iş birliği süreci öngörmektedir. İki bölgesel örgüt arasındaki ilişkiler, ticaret ile yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi, siyasal diyalog kurulması ve güvenlik alanında iş birliği yapılması, sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesi, kalkınmaya yönelik desteklerle ASEAN'ın kapasitesinin desteklenmesi ve ASEAN bünyesinde bölgesel bir topluluk oluşturulması değişkenlerini kapsamaktadır.⁴⁰ Bölgeler arası ilişkilerin rol ve işlevleri bağlamında bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, tarafların motivasyonları itibarıyla, siyasal boyutlarıyla birlikte ekonomik bakımdan dengeleme, AB ile ASEAN arasındaki ilişkilerin gelişimindeki belirleyici faktörler arasında yer almaktadır. Güneydoğu Asya bölgesinin teknoloji, yatırım ve ihracat bakımından ABD ve Japonya'ya bağımlı yapısı ve 1980'lerle birlikte dünyaya açılan ve ekonomisi büyüyen ÇHC'ye yabancı yatırımların ve üretimin kayma olasılığı, ASEAN üyesi devletleri, üretim teknolojisi ve sermaye açısından dünyadaki merkez bölgelerden biri olan Avrupa'yla ilişkilerini geliştirmeye yönlendirmiştir.

---

³⁷ Council of the European Union, "Nuremberg Declaration on an EU-ASEAN Enhanced Partnership", 2007, https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/93217.pdf, erişim 28.02.2023.

³⁸ European External Action Service, "EU ASEAN Strategic Partnership", <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/fact-sheet-eu-asean-strategic-partnership.pdf>, erişim 28.02.2023.

³⁹ ASEAN, "Plan of Action to Implement the ASEAN-EU Strategic Partnership (2023-2027)", August 4, 2022, <https://asean.org/wp-content/uploads/2022/08/ASEAN-EU-Plan-of-Action-2023-2027-FINAL.pdf>, erişim 28.02.2023.

⁴⁰ ASEAN Secretariat, "Overview ASEAN-European Union Dialogue Relations", ASEAN Secretariat's Information Paper, As of October 2022, https://asean.org/wp-content/uploads/2022/10/Overview-ASEAN-EU-DR_as-of-20-October-2022.pdf, erişim 28.02.2023.

AB ise 1980'ler ve sonrası dönemde Doğu Asya'nın dinamik bir ekonomik bölge haline gelmesi ve dünyada ekonomik blokların (Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması gibi) ortaya çıkması gelişmeleri karşısında, küresel ekonomik düzen içerisinde marjinal bir konumda kalmamak ve bölgesel gruplaşmalar arasında denge oluşturmak amacıyla Güneydoğu Asya'daki ekonomik varlığını artırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda ekonomik dengeleme, AB-ASEAN arasıcılığının merkezi unsurlarından biridir. Nitekim 2006 yılında ASEAN-AB Vizyon Grubu tarafından yayımlanan raporda, iki bölgesel örgüt arasındaki ilişkinin bu boyutu teyit edilmiştir.⁴¹

AB-ASEAN bölgeler arası diyalogu, iki bölgesel örgüt arası ilişkilerde kurumsallaşma sürecinin başlamasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar kurumsallaşma doğrudan etkin bir iş birliği sürecinin olduğu ve diyalogun somut sonuçlar ortaya çıkardığı anlamına gelmese de AEMM ve JCC'yle birlikte üst seviyedeki yetkililer veya ekonomi bakanları arasında gerçekleşen ad hoc toplantılar ve ticaret, finans, bilim, teknoloji, araştırma, endüstriyel tarım ve turizm gibi çeşitli alanlarda oluşturulan çalışma grupları, iki bölgesel örgüt arasındaki ilişkinin kurumsal bir yapıda işleyişini sağlamaktadır.⁴² 2015 yılında AB, ASEAN nezdinde diplomatik temsilcilik açmış ve ilk AB büyükelçisi aynı yıl göreve başlamıştır. Ayrıca bölgeler arası diyalog, parlamenterler ve liderler seviyesinde de ilerlemektedir. Avrupa Parlamentosu ile ASEAN Parlamentolar Arası Örgütü arasında düzenli toplantılar 1979 yılından itibaren düzenlenmektedir.⁴³ Daha önce yapılması öngörülen ancak ilki 2022'de gerçekleşen AB-ASEAN Zirvesi de iki bölgesel örgüt arasındaki etkileşim kanalları arasında yer almaktadır.⁴⁴

Kurumsallaşma süreciyle bağlantılı şekilde, AB ile ASEAN arasındaki bölgeler arası ilişkilerin, özellikle ikincisi açısından, bölgesel uyumun

---

⁴¹ Doidge, *The European Union*, s. 70-81.

⁴² Age, s. 92-93.

⁴³ Jürgen Rüland ve Astrid Carrapatoso, "Democratizing Inter-Regionalism? The EU Parliament and Its Asia Relations", Stelios Stavridis ve Daniela Irrera, (ed.), *The European Parliament and its International Relations*, Routledge Press, London, 2015, s. 210.

⁴⁴ Council of the European Union, "EU-ASEAN Commemorative Summit, 14 December 2022", <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/12/14/>, erişim 28.02.2023.

sağlanmasına ve ortak değerler geliştirerek kimlik inşası süreçlerine destek verilmesine ilişkin bir işlevinin bulunduğu ileri sürülebilir. AB ile ASEAN arasındaki ilişkiler, yapısı gereği asimetrik bir nitelik göstermektedir. İki bölgesel örgüt arasındaki ilişkide, AB'nin göreceli kapasitesi daha fazladır. AB, özellikle 1990'ların ortalarından itibaren dünyadaki bölgesel bütünleşme süreçlerini desteklemeye başlamış ve bu yaklaşım kapsamında Güneydoğu Asya'daki bölgesel iş birliği süreçlerinin etkinliğini artırmaya yönelik programlar geliştirmiştir.⁴⁵ Bu durum, ASEAN'ın örgütsel yetkinliğini ve Güneydoğu Asya bölgesinin uyumunu destekleyen bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Soğuk Savaş sonrası dönemde demokrasi ve insan hakları gibi değerler, ASEAN ile AB arasındaki ilişkilerin bir parçası haline gelmiştir. Açıktır ki asimetrik ilişki çerçevesinde AB desteğinden yararlanmak için ASEAN'ın AB değerlerine yakınlaşması beklenmektedir ve AB de kimi durumlarda (Myanmar'ın ASEAN üyeliği sürecinde olduğu gibi) değerlerle ilgili meseleleri ilişkilerde öne sürebilmektedir. Bununla birlikte bölgeler arası ilişkiler yoluyla kolektif kimlik inşasının, AB ile ASEAN'ın değerler üzerinde uzlaşmazlıkları olması sebebiyle, çekişmeli bir süreç ve etkinliğinin tartışmalı olduğu söylenebilir.⁴⁶

AB-ASEAN bölgeler aracılığı, gündem oluşturulması ve küresel meselelere ilişkin tarafların tutumlarının rasyonelleştirilmesi açısından, özellikle ilişkilerin ilk dönemlerinde tali bir role sahip olmuştur. Bununla birlikte siyasal diyalog süreci, kimi gelişmeler karşısında, taraflar arasında fikir teatisi yoluyla ortak gündemler ve tutumlar oluşturulmasını sağlamıştır. Örneğin AB ve ASEAN, 1975 yılında Güney Vietnam'ın başkenti olan Saygon'un SSCB ve ÇHC destekli Kuzey Vietnam güçleri tarafından ele geçirilmesi sonrasında başlayan mülteci krizinde, meselenin BM Mülteciler Yüksek Komiserliği gibi küresel örgütlerin gündemine alınmasında ortak hareket etmiştir.⁴⁷ Benzer şekilde AB ile ASEAN, 1978 yılında

---

⁴⁵ Anja Jetschke, "Regional Integration Support by the EU in Asia: Aims and Prospects", Thomas Christiansen, Emil Kirchner ve Philomena Murray, (ed.), *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 2013, s. 226-243.

⁴⁶ Doidge, *The European Union*, s. 96-110.

⁴⁷ Rüländ, "ASEAN and", s. 15.

Kamboçya'nın Vietnam, 1979 yılında ise Afganistan'ın SSCB tarafından işgali sonrasında, her ne kadar taraflar arasında tam bir uzlaşa sağlandığı söylenemese de küresel örgütler içerisinde gelişmelere karşı ortak bir tutum benimsemiş ve işgalci güçlerin Kamboçya ve Afganistan'dan çekilmesini öngören BM Genel Kurulu kararlarının alınmasında birlikte hareket etmiştir. Bu bağlamda AB-ASEAN bölgeler arasıcılığı, ekonomik dengelemenin yanı sıra kimi durumlarda, etkinliği bakımından tartışmalı da olsa, siyasal dengeleme açısından da işleve sahip olmuştur.⁴⁸

3. AB-ASEAN İlişkilerinde Sağlık Sektörü

AB ile ASEAN arasında sağlık sektöründe bölgeden bölgeye iş birliği, 2000'li yılların sonuna doğru somut bir nitelik almıştır. 1980 ASEAN-AB İş Birliği Anlaşması, daha önce de belirtildiği üzere, ekonomik iş birliği ve kalkınma merkezli bir metin şeklinde hazırlanmıştır. Anlaşmada iki bölgesel örgüt arasında sağlık alanında iş birliği yapılacağına dair bir düzenleme yoktur. Bununla birlikte AB'nin ASEAN bölgesinin tümünün kalkınmasına ve refahına katkı sağlamanın önemini farkında olduğunun söz konusu Anlaşmada belirtilmesi,⁴⁹ diyalog sürecinin sonraki dönemlerinde sağlık sektöründe iş birliğini yönlendiren bir düzenleme şeklinde değerlendirebilir. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından 1994'te yayımlanan ve 2001 yılında revize edilen strateji belgelerinde sağlık, Asya'da yoksulluğun azaltılmasına ilişkin iş birliği alanlarından biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁰ 1996 tarihli "AB-ASEAN İlişkilerinde Yeni Bir Dinamik Oluşturulması" başlıklı bilgilendirme notunda AB'nin, ASEAN üyesi devletlerle sağlık meselelerinde iş birliği geliştirilebileceği ifade

---

⁴⁸ Doidge, *The European Union*, s. 83-91.

⁴⁹ European Union, "Cooperation Agreement Between Member Countries of ASEAN and European Community", Kuala Lumpur, 7 March, 1980, *Official Journal of the European Union*, No 144, Madde 4, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:21980A0307\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:21980A0307(01)&from=EN), erişim 28.02.2023.

⁵⁰ Commission of the European Communities. (1994). "Towards a New Asia Strategy", Communication from the Commission, COM(94) 314 Final, Brussels, July 13, 1994, s. 22, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51994DC0314&from=EN>, erişim 28.02.2023. Commission of the European Communities, "Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships", Communication from the Commission, COM(2001) 469 Final, Brussels, August 4, 2001, s. 17, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0469&from=en>, erişim 28.02.2023.

edilmiştir.⁵¹ Bu bağlamda AB, 1990'ların başından itibaren ikili ilişkiler çerçevesinde bazı ASEAN üyesi devletlerin hayvanlardan insanlara geçen hastalıklarla mücadelesine destek olmuştur.⁵²

2006'da ÇHC'nin başkenti Pekin'de gerçekleştirilen Kuş Gribi Uluslararası Konferansında AB, Asya'da hayvandan insana bulaşan hastalıklarla mücadeleye ilişkin bölgesel yaklaşımını ortaya koymuştur. Söz konusu Konferansta AB, insan ve hayvan sağlığı alanlarında bölgesel kapasitenin ve alt yapının geliştirilmesine destek vereceğini belirtmiştir. Bu bağlamda 2007 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan "Asya İçin AB'nin Bölgesel Stratejisi (2007–2013)" başlıklı bilgilendirme notunda, Asya'da sınır ötesi sağlık iş birliğinin geliştirilmesi ve kuş gribi ile patojenik hastalıkların kontrol altında alınması süreçlerine destek verilmesi, AB'nin öncelikleri şeklinde ifade edilmiştir. Bu gelişme sonrasında kuş gribiyle ilgili düzenlenen uluslararası konferanslar, AB'nin hastalıklarla mücadeledeki bölgesel yaklaşımının belirlenmesi üzerinde etki etmiştir. 2007'de Yeni Delhi'de kuş gribi üzerine gerçekleştirilen uluslararası konferansta, bölgesel örgütlerin kuş gribiyle mücadeledeki rolü teyit edilmekle birlikte, insan-hayvan-ekosistem üçgeninde, ortaya çıkan hastalıklarla mücadelenin çok disiplinli ve sektörler arası olarak ele alınmasını öngören "Tek Sağlık" yaklaşımı kapsamında, WHO, BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (*World Organisation for Animal Health-WOAH*) gibi örgütlerle iş birliği içerisinde AB, 2008 yılında "Asya'da Ortaya Çıkan İleri Derecede Patojenik Hastalıklara Karşı Bölgesel Programı" (*Regional Program against Highly Pathogenic Emerging Diseases in Asia-RPHPEDA*) hayata geçirmiştir.⁵³

Toplam bütçesinin büyük bir kısmı (%84) AB tarafından finanse edilen ve 48 aylık bir program olan RPHPEDA, Aralık 2009 tarihinde uygulamaya konulmuştur. RPHPEDA'nın üç temel hedefinin bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, ASEAN'ın hayvanlarda ve insanlarda

---

⁵¹ Commission of the European Communities, "Creating A New Dynamic in EU-ASEAN Relations", COM(96) 314 Final, Brussels, July 3, 1996, s. 19, <http://aei.pitt.edu/6271/1/6271.pdf>, erişim 28.02.2023.

⁵² Vincent Rollet, "Influence of EU-ASEAN Health Interregionalism on Regional Health Governance", *Asia Eur J*, 15:3, 2017, s. 248.

⁵³ Age, s. 249.

gözlemlenen hastalıklarla mücadele kapasitesinin güçlendirilmesidir. İkincisi, ASEAN bölgesinde veteriner hizmetlerinin geliştirilmesidir. Üçüncüsü, WHO'nun Asya-Pasifik bölgesinde ortaya çıkmakta olan hastalıklarla ilgili stratejisiyle uyumlu bir şekilde, ASEAN üyesi devletlerin patojenik hastalıkları tespit etmeye ve patojenik hastalıklardan korunmaya ilişkin eylem yeteneğinin desteklenmesidir.⁵⁴

RPHPEDA'nın uygulanmasında AB, ASEAN'a çok fazla sorumluluk vermemiş ve uygulama süreci, ağırlıklı olarak WOAH, FAO ve WHO örgütleri tarafından yürütülmüştür. AB temsilcileri, idari komite toplantılarında ASEAN'daki mevkidaşlarıyla yılda bir kez istişarede bulunmakla birlikte, bu toplantıların dışında, RPHPEDA'nın yürütülmesine ilişkin olarak ASEAN temsilcileriyle doğrudan etkileşim kurmamıştır. Başka bir deyişle AB, RPHPEDA'nın hayata geçirilmesi ve finanse edilmesinde ana aktör konumunda olurken ASEAN'ın sağlıkla ilgili teknik birimleri ve ASEAN üyesi devletlerin sağlık bakanlarıyla düzenli ve doğrudan temaslar, WOAH, FAO ve WHO'nun bölgesel ofisleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Komisyonu, ASEAN'ın merkezi olan Jakarta'da RPHPEDA'nın uygulanmasından sorumlu bir uzman veya yetkili de görevlendirmemiştir. Bu bağlamda AB, RPHPEDA'nın uygulanması sürecine “uzaktan” (*remote*) katılım sağlamıştır. Avrupa Komisyonu, ASEAN'ın RPHPEDA'nın uygulanmasına ilişkin kapasitesini zayıf olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan WOAH, FAO ve WHO'nun sürecin uygulanmasına ilişkin katılımı, RPHPEDA'nın etkinliği için gerekli görülmüştür.⁵⁵

RPHPEDA, ASEAN ile AB arasında bölgeler arası bir sağlık girişiminin uygulanması ve sağlık alanında bölgeler arası ilişkilerin hangi işlevlere sahip olabileceğini örneklendirmesi açısından önemli bir girişimdir. Bu bağlamda Rollet, bölgeler arası ilişkiler kavramı kapsamında, RPHPEDA'nın aktörler arası ilişkiler ve küresel yönetim açısından işlevlerine ilişkin olarak dört unsur üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki, RPHPEDA'nın ASEAN'ın bölgesel sağlık yönetişimine ilişkin kapasitesinin

---

⁵⁴ Age, s. 250-251.

⁵⁵ Age, s. 251. Vincent Rollet, “Health Interregionalism in Combating Communicable Diseases EU Cooperation with ASEAN and the African Union”, *Regions & Cohesion*, 9:1, 2019, s. 145.

geliştirilmesidir. İkincisi, küresel sağlık yönetimiyle ilgili norm difüzyonunun sağlanmasıdır. Üçüncüsü, AB'nin küresel sağlık yönetimi içerisindeki aktörlük yeteneğinin desteklenmesidir.⁵⁶ Dördüncüsü, ASEAN'ın sağlık alanında çok taraflı girişimlere katılımına ve ortak bir bölgeler arası tutum benimsemesine yönelik sürece katkı verilmesidir.⁵⁷

RPHPEDA, sağlığın AB-ASEAN bölgeler arası ilişkileri kapsamında yer alan politika alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Yakın dönemde iki bölgesel örgüt arasındaki ortaklığa ilişkin eylem planlarında da sağlık, iş birliği alanlarından biri olarak düzenlenmiş ve sağlıklı ilgili acil durumlar ve salgınlarla mücadelede her iki bölgenin kapasitesinin artırılmasına yönelik iş birliği yapılması ve koordinasyonun güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁸ Bu bağlamda AB ile Güneydoğu Asya arasındaki ilişkilerde sağlık sektörünün, kalkınmayla birlikte, (özellikle geleneksel olmayan tehditler açısından) güvenlik bağlamında ele alınan iş birliği alanlarından biri olduğu ve bu yönüyle de BM Kalkınma Programının 1994 yılında hazırladığı rapor kapsamında, insanların refah içerisinde ve insan onuruna yakışır biçimde yaşamasını ve güvenliğin ekonomi, gıda, çevre, sağlık ve benzeri boyutlarla ilişkili şekilde sektörler arası değerlendirilmesini öngören insan güvenliği kavramıyla⁵⁹ bağlantısının bulunduğu belirtilebilir.⁶⁰

---

⁵⁶ AB, 2000'li yılların ortalarından itibaren küresel sağlık alanında öncü bir rol oynamaya yönelik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamda Rollet, AB'nin RPHPEDA yoluyla ASEAN bölgesiyle sağlık alanında somut bir iş birliği sürecini başlatmasının, ABD gibi bu alanda bölgede etkin olan diğer aktörlerin varlığını dengelemeye yönelik bir işlevinin bulunduğunu belirtmektedir.

⁵⁷ Rollet, "Influence of", s. 251-257. Rollet, "Health Interregionalism", s. 146-155.

⁵⁸ European External Action Service, "Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced Partnership (2013-2017)", April 27, 2012, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/pub_2013_bsbactionplan_en.pdf, erişim 28.02.2023. ASEAN, "ASEAN-EU Plan of Action (2018-2022)", August 6, 2017, s. 7. <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/03/1-1.pdf>, erişim 28.02.2023. ASEAN, "Plan of", s. 14-15.

⁵⁹ Bu hususta bkz. Zerrin Torun, "Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19:1, 2017, s. 223-241. Küresel sağlık ve insan güvenliği arasındaki ilişkiye yönelik bir değerlendirme için ayrıca bkz. Lincoln Chen ve Vasant Narasimhan, "Human Security and Global Health", *Journal of Human Development*, 4:2, 2003, s. 181-190.

⁶⁰ Naila Maier-Knapp, "The EU and Non-Traditional Security in Southeast Asia", Daniel Novotny ve Clara Portela, (ed.), *EU-ASEAN Relations in the 21st Century: Strategic Partnership in the Making*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 2012, s. 26-

4. COVID-19 Küresel Salgını Döneminde AB-ASEAN Bölgeler Arası İş Birliği Süreci

Giriş kısmında belirtildiği üzere COVID-19'a yönelik mücadele ve salgının yönetimi, çeşitli düzeylerde sürdürülmüştür. Salgın döneminde devletler ön plana çıkmış ve ağırlıklı olarak tek taraflı politikalar yoluyla süreci yönetmeye çalışmıştır. Bu durum, AB ve ASEAN bölgelerinde de gözlemlenebilmektedir. Bölge devletleri, meseleyi öncelikli olarak güvenlik bağlamında değerlendirmiştir. Bu bakımdan özellikle salgının erken döneminde bölgesel düzeyde çok taraflı iş birliği süreçleri sekteye uğramış ve iki bölgesel örgüt de beklenen girişimleri yapmakta güçlüklerle karşılaşmıştır.⁶¹

Avrupa'da COVID-19 vakalarının artmaya başlamasıyla birlikte AB üyesi devletler, tek taraflı ve korumacı politikalara yönelmiştir. Vakaların hızla arttığı ilk üye devletler arasında yer alan İtalya'nın diğer AB üyesi devletlerden yeterli desteği alamaması, AB içerisindeki dayanışmaya zarar vermiştir. Bölgesel düzeyde COVID-19'a yönelik ortak bir tutumun benimsenmesine ilişkin olarak AB üyesi devletlerin liderleri, virüsün yayılımının sınırlandırılması, medikal ürünlerin temin edilmesi, bilimsel araştırmaların geliştirilmesi, salgının sosyo-ekonomik etkilerinin azaltılması ve üçüncü devletlerde bulunan vatandaşlarına yardım edilmesi konularında uzlaşmıştır. Ayrıca AB bünyesinde oluşturulan fonlar kapsamında, salgınla mücadeleye katkıda bulunmak amacıyla üye devletlere ekonomik destekler sağlanmıştır.⁶² Benzer şekilde ASEAN üyesi devletler de salgın döneminde tek taraflı politikalar uygulamış ve salgına karşı öncelikli olarak ulusal düzeyde çözümler üretmeye çalışmıştır. Bölgesel düzeyde ise üye devletler,

---

42. Naila Maier-Knapp, "The Securitisation of EU-Asia Relations in the Post-Cold War Era", Thomas Christiansen, Emil Kirchner ve Philomena Murray, (ed.), *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 2013, s. 181-197.

⁶¹ Kliem "ASEAN and", s. 371-389.

⁶² Maria Papageorgiou ve Daniella Silva Nogueira Melo, "Regional Responses to COVID-19: A Comparative Analysis of EU and ASEAN Policies to Counter the Pandemic", *Perspectives on Federalism*, 12:1, 2020, s. 73-76. Merve Suna Özel Özcan, "Covid-19 Salgını: Koronazasyon Sürecinde Avrupa Birliği'nin Büyük Sınavı", Hatice Çelik ve Emre Demir, (ed.), *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 335-357.

politikalar arasında koordinasyonun sağlanması ve bölgesel dayanışmanın geliştirilmesi temaları bağlamında iş birliği olasılıklarını ele almıştır. Bu kapsamda ASEAN bünyesinde düzenlenen hükümetler arası nitelikteki görüşmelerde, sağlık yetkilileri ve uzmanları arasında bilgi alışverişinin yapılması, gıda, ilaç ve medikal ürünlerin temin edilmesi, salgına karşı daha savunmasız ASEAN vatandaşlarının korunması ve COVID-19'la mücadelede bölgesel bir fon kurulması hususlarına ilişkin konsensüs sağlanmıştır.⁶³

AB ve ASEAN üyesi devletlerin tek taraflı ve korumacı politikaları sebebiyle salgının ilk dönemlerinde ortak bir bölgesel tutumun belirlenmesi konusunda güçlükler yaşanmakla birlikte, COVID-19'un WHO tarafından küresel bir salgın ilan edilmesini takiben AB ile ASEAN arasında var olan diyalog kanalları işlemeye başlamıştır. 19 Mart 2020'de JCC'nin yirmi yedinci toplantısı Endonezya'nın başkenti Jakarta'da yapılmıştır. Bu toplantıda AB ve ASEAN yetkilileri, salgının bireyler ve ekonomi üzerindeki olası olumsuz etkilerini azaltmaya ilişkin olarak, salgına karşı kanıta dayalı ve etkili önlemlerin alınabilmesi amacıyla bilgi ve tecrübe paylaşımının önemini üzerinde durmuştur. Ayrıca söz konusu toplantıda AB ile ASEAN arasındaki diyalog sürecinin esnek ve hızlı uyum gösteren niteliği vurgulanmış ve bu bağlamda salgınla ilgili gelişmelerin ele alınması için 20 Mart tarihinde bir video konferans düzenlenmesi çağrısı yapılmıştır.⁶⁴ Bu gelişme sonrasında belirtilen tarihte bakanlar seviyesinde bir video konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta, AB ve ASEAN bölgelerinde salgına karşı alınan önlemlerle ilgili olarak bilgi paylaşımında bulunulmuş, COVID-19 salgınının ekonomik ve sosyal etkilerini azaltmak amacıyla iş birliği yapılacağı ve bu hususta uzmanlardan destek alınacağını belirtilmiş ve

---

⁶³ Kerem Kılıçdaroğlu, "COVID-19 Sürecinde ASEAN Bütünleşmesi ve Güneydoğu Asya", Hatice Çelik ve Emre Demir, (ed.), *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara, 2021, s. 303-330. Shanti Darmastuti, Mansur Juned ve Sophiana Widiastutie, "Analysis on ASEAN and European Union Policies Regarding Covid-19", *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4:2, 2021, s. 3225-3226. Papageorgiou ve Melo, "Regional Responses", s. 76-79.

⁶⁴ ASEAN, "Joint Press Statement. 27th ASEAN-EU Joint Cooperation Committee (JCC) Meeting Convened in Jakarta", March 19, 2020, <https://asean.org/joint-press-statement-27th-asean-eu-joint-cooperation-committee-jcc-meeting-convenes-in-jakarta/>, erişim 28.02.2023.

karantina, izolasyon, filyasyon takibi, kamu sağlığı ile toplumsal/ekonomik etkiler gibi konularda WHO ve uluslararası toplumun diğer aktörleriyle birlikte hareket edileceği ifade edilmiştir.⁶⁵ 1 Aralık 2020’de düzenlenen 23. AEMM’de, salgının erken döneminde gerçekleştirilen bakanlar seviyesindeki toplantının önemi üzerinde durulmuş ve katılımcılar, salgına karşı AB ve ASEAN bölgelerinin direncinin artırılmasına, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına ve daha iyi bir gelecek oluşturulmasına yönelik iş birliği olasılıklarını tartışmıştır.⁶⁶

COVID-19’un küresel bir salgın olarak ilan edilmesi sonrasında uzmanlar da iki bölgeyi diyalog sürecine dâhil edilmiştir. İki bölgeden uzman kişiler, 8 Aralık 2020’de COVID-19 aşısı geliştirme süreçlerinde iş birliğinin yoğunlaştırılmasına ilişkin fikir teatisinde bulunmuştur. Çevrimiçi gerçekleştirilen toplantı, aşılardan izni, üretimi ve dağıtımına yönelik uygulama ve stratejilerin tartışılmasına yönelik olarak, AB ve ASEAN medikal uzmanlarının ve politika uygulayıcılarının bir araya geldiği bir platform oluşturmuştur.⁶⁷ 25 Mayıs 2021’de ikinci uzmanlar toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda katılımcılar, ortaya çıkan COVID-19 varyantları hakkında bilgi alışverişinde bulunmuş ve aşı üretim kapasitesinin ve aşılama oranının artırılmasına yönelik imkânları ve bu husustaki zorlukları ele almıştır.⁶⁸

Salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler arası ilişkileri, siyasal temsilciler ve uzmanlar arası diyalogun yanı sıra, Güneydoğu Asya bölgesinin COVID-19’la mücadeledeki kapasitesinin artırılması ve COVID-19’un

---

⁶⁵ European External Action Service, “COVID-19: EU-ASEAN Ministerial Video Conference Targets Enhanced Cooperation to Tackle the Pandemic”, March 20, 2020, https://www.eeas.europa.eu/eeas/covid-19-eu-asean-ministerial-videoconference-targets-enhanced-cooperation-tackle-pandemic_en?s=211, erişim 28.02.2023.

⁶⁶ Council of the EU, “Co-chairs’ Press Release of the 23rd ASEAN-EU Ministerial Meeting”, December 1, 2020, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/01/co-chairs-press-release-of-the-23rd-asean-eu-ministerial-meeting/>, erişim 28.02.2023.

⁶⁷ European External Action Service, “EU and ASEAN Hold the First Expert Dialogue on COVID-19 Vaccines”, December 8, 2020, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-asean-hold-first-expert-dialogue-covid-19-vaccines_en, erişim 28.02.2023.

⁶⁸ ASEAN, “EU Experts Hold Second Dialogue on COVID-19 Vaccines”, May 25, 2021, <https://asean.org/asean-eu-experts-hold-second-dialogue-on-covid-19-vaccines/>, erişim 28.02.2023.

toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması amacıyla AB'nin bölge için tahsis ettiği maddi kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Avrupa Takımı,⁶⁹ sağlık imkânlarının ve çalışanlarının desteklenmesine, kişisel koruyucu teçhizatın ve temizlik malzemelerinin temin edilmesine ve teknik ile kurumsal kapasitenin güçlendirilmesine ilişkin olarak 800 milyon Euro civarında bir kaynağı ASEAN bölgesine ayırmıştır.⁷⁰ Bu kapsamda bahsi geçen maddi kaynak hem COVID-19 sağlık krizinin yönetilmesi hem salgının sosyo-ekonomik etkilerinin azaltılması hem de Güneydoğu Asya'nın direncinin güçlendirilmesi hedeflerinin ulaşılmasına yönelik olarak tahsis edilmiştir.⁷¹

Maddi destekle birlikte AB, Güneydoğu Asya bölgesine ilişkin çeşitli programları ve projeleri hayata geçirmiştir. Örneğin 2020 yılında, 42 aylık bir program olan “Güneydoğu Asya’da Sağlık Alanında Küresel Salgına Müdahale ve Hazırlık” programı uygulamaya konulmuştur. Söz konusu program, ASEAN üyesi devletlerin COVID-19 salgınıyla mücadele kapasitenin artırılmasını ve Güneydoğu Asya bölgesinde sağlığa erişim imkânları kısıtlı olan ve uzak bölgelerde bulunan insanlara ulaşılmasını hedeflemektedir.⁷² Afet yönetimine ilişkin olarak ASEAN’ın liderlik kapasitesini ve direncini güçlendirmeyi hedefleyen ve 2018-2025 arası dönemi kapsayan “Afet Yönetimine İlişkin ASEAN İnsani Yardım Koordinasyon Merkezinin (*ASEAN Coordinating Centre for Humanitarian Assistance on Disaster Management-AHA* Merkezi) ve ASEAN Acil Müdahale Mekanizmalarının Kapasitesinin Artırılmasına Yönelik AB Bütünleşik

---

⁶⁹ Avrupa Takımı, COVID-19 salgınının yönetimine ilişkin koordinasyonun geliştirilmesi ve ortak bir tutum benimsenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca söz konusu birim, AB'nin salgınla ilgili dış eylemlerine yönelik olarak kaynakların bir araya getirilmesini hedeflemektedir. European Commission, “Team Europe Initiatives”, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/team-europe-initiatives_en#what-is-team-europe, erişim 28.02.2023.

⁷⁰ EU Mission to ASEAN, “EU ASEAN Strategic Partners: Blue Book 2021”, 2021, s. 16, <https://euinasean.eu/wp-content/uploads/2021/04/Blue-Book-2021.pdf>, erişim 28.02.2023.

⁷¹ Igor Driesmans, “EU and ASEAN—Working Together to Ensure that No One is Left Behind”, *The ASEAN*, August-September 2021, s. 41, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/10/The-ASEAN-August-September-2021-Vaccines-for-All-2.pdf>, erişim 28.02.2023.

⁷² Mario Fernandes ve Palupi Lindiasari Samputra, “EU-ASEAN Cooperation in Facing Global Issues: Development and Pandemic”, *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4:4, 2021, s. 12044.

Programı”⁷³ kapsamında, 1 Mart 2020’de “Acil Durumlara Karşı ASEAN’ın Müdahale Kapasitesinin Güçlendirilmesi” projesi hayata geçirilmiştir. Söz konusu proje, AHA Merkezinin kurumsal kapasitesinin ve afetlere müdahalede operasyonel yeteneğinin güçlendirilmesine, ASEAN’ın afetlere hazırlığının ve afet durumlarında bütünlüklü olarak hareket edebilmesinin sağlanmasına ve standartlar oluşturarak uzmanlığın güçlendirilmesine ilişkindir. Projenin birinci hedef grubu AHA Merkezi, ikinci hedef grubu ise ASEAN üyesi devletlerin ulusal afet yönetimi ofisleri, ASEAN Afet Yönetimi Komitesi ve ASEAN İnsani Yardım Koordinatörüdür.⁷⁴

AB, ikili ilişkiler yoluyla da COVID-19’la mücadelede ASEAN üyesi devletlere destekte bulunmuştur.⁷⁵ Örneğin Avrupa Takımı, salgına karşı daha savunmasız toplulukların desteklenmesine ilişkin sivil toplum girişimlerine bağış ve hastaneler ile sağlık alt yapısının geliştirilmesi amacıyla Almanya ile Fransa tarafından sağlanan kredilerinin ortak finansmanı kapsamında, Endonezya’ya 200 milyon Euro’yu aşan bir kaynak tahsisinde bulunmuş ve COVID-19’a karşı mücadelenin yürütülmesine yönelik olarak Vietnam hazinesine 19 milyon Euro hibe etmiştir. “Adalet Sektörü Reform Programı: Adalette Yönetişim 1”⁷⁶ programı bünyesinde, otobüslerin, kişisel koruyucu teçhizatın ve multimedya tabletlerin alınması için AB tarafından Filipinler’e 170 bin Euro destekte bulunulmuştur.

Salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığı kapsamındaki iş birliği alanlarından bir diğeri de aşı geliştirme ve teminine ilişkindir. 23. AEMM’de katılımcılar, virüse karşı aşının geliştirilmesinde ve küresel bir kamusal mal olarak aşı temininde çok taraflılığa bağlı olacaklarını belirtmiştir.⁷⁷ Bu kapsamda Avrupa Takımı ve bazı ASEAN üyesi devletler, COVID-19 Aşıları Küresel Erişim Programına (COVAX) katkıda bulunmuştur. Avrupa Takımı, COVAX girişimi kapsamında

---

⁷³ European External Action Service, “Integrated Programme in Enhancing the Capacity of AHA Centre and ASEAN Emergency Response Mechanisms (EU Support to AHA Centre)”, https://www.eeas.europa.eu/node/64686_en, erişim 28.02.2023.

⁷⁴ LACER, “About the Project”, <https://www.lacerproject.eu/sv/about-the-project/>, erişim 28.02.2023.

⁷⁵ EU Mission to ASEAN, “EU ASEAN”, s. 98-109.

⁷⁶ GOJUST, “About GOJUST”, <https://www.gojust.org/about-gojust>, erişim 28.02.2023.

⁷⁷ Council of the EU, “Co-chairs’ Press”.

30 milyondan fazla dozu, ASEAN üyesi devletlere teslim etmiştir.⁷⁸ Ayrıca AB, Singapur ve Malezya gibi ASEAN üyesi devletlere aşı ihraç etmiştir.⁷⁹

Görüldüğü üzere salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler arası ilişkileri, Güneydoğu Asya bölgesinin salgınla mücadeledeki kapasitesinin güçlendirilmesi hedefi kapsamında, ağırlıklı olarak AB'nin bölgeye sağladığı destekler üzerinden yürütülmüştür. Bu durum, ASEAN'ın diğer aktörlerle olan dış ilişkilerinde de gözlemlenebilmektedir. ASEAN üyesi devletler, virüse karşı önlemlerle ilgili olarak AB'nin yanı sıra ABD ve ÇHC'den de çeşitli destekler almıştır. ABD, ASEAN üyesi devletlere 23 milyon dozdan fazla aşı hibe etmiş ve acil sağlık yardımı ile insani yardım kapsamında 158 milyon dolar maddi destek sağlamıştır. Ayrıca Nisan 2020'de ABD, araştırma, sağlık sistemi kapasitesi, direnç ve sağlık uzmanlarının eğitimi unsurları kapsamında, ASEAN bölgesinde kamu sağlığı alanında ortak bir bölgesel yaklaşım geliştirilmesine ilişkin sağlık girişimini (*U.S.-ASEAN Health Futures Initiative*) hayata geçirmiştir.⁸⁰ ASEAN ve ÇHC arasında ise özellikle salgının ilk döneminde yoğun bir diplomasi süreci gerçekleştirilmiş ve çok sayıda toplantı düzenlenmiştir.⁸¹ ÇHC hem bölgesel düzeyde hem de ikili ilişkiler çerçevesinde Güneydoğu Asya'yla korunma, test, teşhis, tedavi ve sağlık uzmanlarının eğitimi gibi alanlarda bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunmuş ve medikal ürünlerin temini ile aşuya erişim konularında bölge devletlerine destek sağlamıştır.⁸²

---

⁷⁸ EU Mission to ASEAN, "EU ASEAN Strategic Partners: Blue Book 2022", 2022, s. 19, <https://eunasean.eu/wp-content/uploads/2022/11/Blue-Book-EU-ASEAN-2022.pdf>, erişim 28.02.2023.

⁷⁹ Driesmans, "EU and", s. 41.

⁸⁰ U.S. Department of State, "U.S. Support to ASEAN in Fighting COVID-19", <https://www.state.gov/u-s-support-to-asean-in-fighting-covid-19/>, erişim 28.02.2023. U.S. Mission to ASEAN, "U.S.-ASEAN Health Futures", <https://asean.usmission.gov/u-s-asean-health-futures/>, erişim 28.02.2023. Leigh Hartman, "U.S. and ASEAN: Partnering against COVID-19", *Share America*, August 17, 2021, <https://share.america.gov/us-asean-partnering-against-covid-19/>, erişim 28.02.2023.

⁸¹ Yue Yang ve Fujian Li, "Impact of COVID-19 on ASEAN-China Cooperation and Its Prospects", *East Asian Policy*, 12:3, 2020, s. 23.

⁸² Khairulanwar Zaini, "China's Vaccine Diplomacy in Southeast Asia - A Mixed Record", *ISEAS Yusof Ishak Institute*, No. 86, Singapore, June 24, 2021, https://www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2021/06/ISEAS_Perspective_2021_86.pdf, erişim 28.02.2023. Lye Liang Fook, "China's COVID-19 Assistance to Southeast Asia: Uninterrupted Aid amid Global Uncertainties", *ISEAS Yusof Ishak Institute*, No. 58, Singapore, June 4, 2020, <https://think->

Sonuç

Bu çalışmada COVID-19 salgını döneminde, devletler arası bölgesel örgütlenme girişimleri içerisinde önemli bir konumda bulunan AB ile ASEAN örgütleri arasındaki bölgeler arası ilişki süreci ele alınmış ve kurumsal bakımdan nispeten gelişmiş bir yapıya sahip AB-ASEAN bölgeler arasıcılığının hangi boyutlarının ön plana çıktığı sorusuna yanıt aranmıştır. Açıktır ki salgın döneminde AB ile ASEAN arasında gerçekleştirilen iş birliği sürecinin dünyanın farklı bölgelerindeki bölgesel örgütler arasındaki ilişkilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi hem AB-ASEAN bölgeler arasıcılığının hem de genel anlamda bölgeler arası ilişkilerin kriz zamanlarındaki etkinliğinin test edilmesi açısından daha geçerli sonuçlar verebilirdi. Ayrıca iki bölgesel örgüt arasındaki asimetrik ilişki bağlamında, AB'nin ASEAN bölgesine sağladığı desteklerin Güneydoğu Asya'nın salgınla mücadelesine katkısının değerinin ölçülmesine ilişkin olarak ASEAN'ın ve bölge devletlerinin temsilcileriyle görüşmeler yapılması da faydalı olabilirdi. Çalışmayla ilgili bahsi geçen kısıtlar dikkate alınarak ve ele alınan soruyla bağlantılı şekilde, küresel bir sağlık krizine dönüşen COVID-19'la mücadeleye yönelik olarak iki bölgesel örgüt arasındaki ilişkilerin bölgeler arası ilişkiler açısından çıktıklarına ilişkin şu tespitlerde bulunulabilir.

İlk olarak COVID-19 küresel salgını döneminde AB-ASEAN bölgeler arasıcılığı, küresel yönetim içerisindeki etkileşim kanallarından biri olarak işlev görmüştür. Belirtildiği üzere salgının küresel bir nitelik almasıyla birlikte devletlerin tek taraflı korumacı politikalara yönelmesi, AB ve ASEAN da dâhil olmak üzere, çok taraflı iş birliği mekanizmalarının etkinliği üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır. Ancak bu durum, iki bölgesel örgüt arasındaki diyalog kanallarının işleyişine bir engel oluşturmamıştır. Bölge temsiline dayalı olarak AB ile ASEAN arasındaki etkileşim mekanizmaları harekete geçirilmiş ve var olan kurumsal yapılar ve ad hoc nitelikteki görüşmeler kapsamında, salgınla mücadelede iş birliği ve koordinasyona yönelik iki bölgeyi diyalog sürecine işlerlik kazandırılmıştır. Bölgeden bölgeye kurumsal ve ad hoc nitelikteki

etkileşimlerin yanı sıra AB ile ASEAN üyesi devletler arasında da iş birlikleri yapılmıştır. Bu bağlamda salgın döneminde salt bölgeler arası ve melez bölgeler arası ilişki biçimleri bir arada gözlemlenmiştir.

İkinci olarak AB, sağlık ve afetlerle ilgili acil durumlarda ASEAN'ın eylemde bulunma kapasitesinin ve yeteneğinin artırılması hedefi çerçevesinde, COVID-19'la mücadelede ASEAN bölgesinin desteklenmesine ilişkin geliştirdiği programları uygulamaya koymuştur. Uygulanan programlar hem ASEAN'ın sınırları aşan bölgesel acil durumlarda ortak politika geliştirme kapasitesini güçlendirmek hem de Güneydoğu Asya'nın söz konusu durumlar karşısındaki direncini artırmak amaçlıdır. Bu bağlamda AB'nin salgının yönetilmesi ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla uygulamaya koyduğu programların, Güneydoğu Asya'nın bölgesel sağlık yönetişimine ilişkin kapasitesinin artırılmasına yönelik bir işlevselliğe sahip olduğu belirtilebilir.

Üçüncü olarak salgın döneminde AB'nin Güneydoğu Asya bölgesine sağladığı desteklerin, sağlık sektörü açısından AB'nin aktör olma yeteneğini güçlendirmeye yönelik bir işlevinin bulunduğu söylenebilir. Bu husus, iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki, AB'nin küresel sağlık yönetişimi içerisindeki görünürlüğünün ve etkinliğinin artırılmasıdır. İkincisi ise AB'nin Güneydoğu Asya bölgesiyle salgın döneminde geliştirdiği ilişkilerin aktörler arası dengenin sağlanmasına yönelik işlevidir. Salgın döneminde ABD ve ÇHC bölgeye önemli destekler sağlamış ve özellikle ÇHC'nin Güneydoğu Asya'daki görünürlüğü artırmıştır. Bu bağlamda AB'nin bölgeye ilişkin sağladığı finansal yardımların ve geliştirdiği programların, ABD ve ÇHC'nin bölgedeki etkinliğini dengelemeye yönelik bir işlevselliğinin olduğu ileri sürülebilir.

Dördüncü olarak salgın döneminde AB-ASEAN bölgeler aracılığı hem taraflar arasında salgına ilişkin ortak bir tutum benimsenmesine hem de salgınla mücadelede çok taraflılık ilkesinin desteklenmesine yönelik bir işlevselliğe sahip olmuştur. Salgının uluslar aşırı niteliği dikkate alındığında COVID-19 sağlık krizinin yönetimi, çok taraflı ve çok aktörlü bir yönetim sürecini gerektirmiştir. Bu bağlamda AB-ASEAN bölgeler aracılığı hem bölge devletleri hem de iki bölgesel örgüt için çok taraflı bir etkileşim kanalı sunmuştur. Süreç içerisinde taraflar, virüsle ilgili bilgi paylaşımında bulunmuş ve küresel çok taraflı örgütlerle diyalog içerisinde salgınla mücadele hususunda uzlaşmıştır. Devletlerin tek taraflı politikaları

sebebiyle çok taraflı mekanizmaların işleyişi konusundaki güçlükler, bu durum üzerinde kısıtlayıcı bir faktör olarak belirtilebilirse de AB ile ASEAN arasındaki diyalog, COVID-19'a ilişkin olarak tarafların tutumlarının rasyonelleştirilmesine ve çok taraflılığa yönelik norm ile ilkelerin küresel yönetim süreçlerinde uygulanmasına katkı sağlamıştır.

Summary

The struggle against COVID-19 (coronavirus disease), which turned into a global health crisis, has been conducted by actors at various levels. During the pandemic, regional organizations have attempted to enhance the ability of their regions to fight COVID-19, which has crossed borders and brought about adverse consequences for societies. Regional organizations have also sought to pursue coordinated policies against the virus and provide support for reducing the social effects of the pandemic through interregional cooperation. In this context, this study examines the interregional relationship process between the European Union (EU) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) during the COVID-19 global pandemic period. The EU and ASEAN, significant regional organizations in international relations, contribute to establishing peace and stability in their respective regions. Moreover, the EU-ASEAN interregional dialogue is among the oldest interregional dialogues in international relations. Therefore, the EU-ASEAN interregionalism during the COVID-19 global pandemic period provides a substantial case for evaluating the functions of interregional relations in times of crisis. The study seeks an answer to the question of which dimensions of EU-ASEAN interregionalism have appeared during the pandemic period within the scope and functions of interregional relations specified in the literature.

EU-ASEAN interregionalism, a form of pure interregionalism, which commenced in 1972, provides multi-dimensional and inter-sectoral cooperation. The relations between the two international organizations include the development of trade and investment, establishment of political dialogue, cooperation for security, development of socio-cultural contacts, improvement of ASEAN's capacity through financial support for development, and creation of a regional community in Southeast Asia. Considering the functions of interregional relations, it may be suggested that

the functions of EU-ASEAN interregionalism are economic and political balancing, the institutionalization of international relations through institution-building between two organizations, contribution to achieving regional cohesion and building common values, particularly for ASEAN, and strengthening multilateralism through agenda-setting and rationalization of attitudes of the parties to the global issues.

Tangible steps for region-to-region cooperation in the health sector between the EU and ASEAN were taken towards the end of the 2000s. In 2008, the EU put the Regional Program against Highly Pathogenic Emerging Diseases in Asia, a 48-month program that was largely financed by the EU (84%), into practice. The recent action plans regarding the (strategic) partnership between the EU and ASEAN specify the health sector as an area of cooperation, stating that cooperation and coordination are required to improve the capacity of both regions in the fight against epidemics. Therefore, it may be suggested that the health sector is considered a matter of development and security (particularly in terms of non-traditional threats) in the EU-ASEAN relationship.

The EU-ASEAN interregionalism during the COVID-19 global pandemic period was centred on three developments. Firstly, the dialogue between the two organizations on the matter was carried out by the existent institutions and ad hoc meetings, ensuring the exchange of views. Secondly, the EU, which established both region-to-region contacts and bilateral relations, allocated financial resources and initiated some programs to improve the ability of Southeast Asia in the struggle against the virus. Thirdly, both organizations collaborated on the production and acquisition of vaccines and participated in the initiatives on the global level.

Considering the purpose of the study, it may be claimed that, first of all, during the COVID-19 global pandemic, the EU-ASEAN interregionalism functioned as one of the channels of interaction within global governance. Both region-to-region and bilateral relations were conducted, thereby leading to pure interregionalism and hybrid interregionalism. Second, in line with the goal of advancing ASEAN's capacity and ability to address health and other related emergencies, the EU initiated the programs and projects. Therefore, the EU-ASEAN interregionalism during the COVID-19 global pandemic aimed at improving the ability of ASEAN in regional health governance. Thirdly, the support provided by the EU to Southeast Asia in

fighting COVID-19 promoted the EU as a health actor. It bolstered visibility and efficiency on the global level and also ensured the balance between the other actors that provided support to Southeast Asia (the United States and the People's Republic of China). Lastly, the EU-ASEAN interregionalism during the pandemic period led to both embracing common positions between the parties and promoting multilateralism in dealing with the disease, thereby bringing about the rationalization of the parties' attitudes and implementation of norms regarding multilateralism in global health governance.

Çatışma Beyanı:

Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışması beyanı bulunmamaktadır.

Kaynakça

Basılı Eserler

- BAERT Francis, SCARAMAGLI Tiziana ve SÖDERBAUM Fredrik (2014). "Introduction: Intersecting Interregionalism", (ed.) Francis Baert, Fredrik Söderbaum ve Tiziana Scaramagli, *Intersecting Interregionalism: Regions, Global Governance and the EU*, Springer Publication, New York, 1-12.
- ÇELİK Hatice ve DEMİR Emre (ed.) (2021). *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara.
- CHEN Lincoln ve NARASIMHAN Vasant (2003). "Human Security and Global Health", *Journal of Human Development*, 4:2, 2003, 181-190.
- DARMASTUTI Shanti, JUNED Mansur ve WIDIASTUTIE Sophiana (2021). "Analysis on ASEAN and European Union Policies Regarding Covid-19", *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4:2, 2021, 3220-3232.
- DE MELO Daniella da Silva Nogueira ve PAPAGEORGIOU Maria (Mary) (2021). "Regionalism on the Run: ASEAN, EU, AU and MERCOSUR Responses Mid the Covid-19 Crisis", *PACO*, 14:1, 57-78.
- DOIDGE Mathew (2011). *The European Union and Interregionalism: Patterns of Engagement*, Ashgate Publication, Surrey.
- FAWCETT Louise (1995). "Regionalism in Historical Perspective", (ed.) Louise Fawcett ve Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Oxford University Press, Oxford, 9-36.
- FERNANDES Mario ve SAMPUTRA Palupi Lindiasari (2021). "EU-ASEAN Cooperation in Facing Global Issues: Development and Pandemic", *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4:4, 2021, 12034-12046.

- GENÇ Fatma Neval (2021). *Kriz Yönetimi: COVID-19 Pandemisi*, Nobel Yayın, Ankara.
- HÄNGGI Heiner (2006). “Interregionalism as a Multifaceted Phenomenon: In Search of a Typology”, (ed.) Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 31-62.
- HÄNGGI Heiner, ROLOFF Ralf ve RÜLAND Jürgen (ed.) (2006). *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London.
- HWEE Yeo Lay (2007). “The Inter-Regional Dimension of EU-Asia Relations: EU-ASEAN and the Asia-Europe Meeting (ASEM) Process”, (ed.) Peter Anderson ve Georg Wiessala, *The European Union and Asia: Reflections and Re-Orientations*, Rodopi Press, Amsterdam, 173- 191.
- HWEE Yeo Lay (2020). “ASEAN and EU: From Donor-Recipient Relations to Partnership with a Strategic Purpose”, (ed.) Koh Tommy ve Yeo Lay Hwee, *ASEAN-EU Partnership: The Untold Story*, European Union Centre, Singapore, 3-12.
- JETSCHKE Anja (2013). “Regional Integration Support by the EU in Asia: Aims and Prospects”, (ed.) Thomas Christiansen, Emil Kirchner ve Philomena Murray, *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 226-243.
- KENNES Walter (2015). “ASEAN and the EU: An Evolving and Solid Development Partnership”, (ed.) Louis Brennan ve Philomena Murray, *Drivers of Integration and Regionalism in Europe and Asia: Comparative Perspectives*, Routledge Press, London, 366-384.
- KILIÇDAROĞLU Kerem (2021). “COVID-19 Sürecinde ASEAN Bütünleşmesi ve Güneydoğu Asya”, (ed.) Hatice Çelik ve Emre Demir, *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara, 303-330.
- KLIEM Frederick (2021). “ASEAN and the EU Amidst COVID-19: Overcoming the Self-Fulfilling Prophecy of Realism”, *Asia Europe Journal*, 19:3, 371-389.
- LACER. “About the Project”, <https://www.lacerproject.eu/sv/about-the-project/>, erişim 28.02.2023.
- MAIER-KNAPP Naila (2012). “The EU and Non-Traditional Security in Southeast Asia”, (ed.) Daniel Novotny ve Clara Portela, *EU-ASEAN Relations in the 21st Century: Strategic Partnership in the Making*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 26-42.
- MAIER-KNAPP Naila (2013). “The Securitisation of EU-Asia Relations in the Post-Cold War Era”, (ed.) Thomas Christiansen, Emil Kirchner ve Philomena Murray, *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, Palgrave Macmillan Press, Basingstoke, 181-197.
- ÖZCAN Merve ve ÖZEL Suna (2021). “Covid-19 Salgını: Koronazasyon Sürecinde Avrupa Birliği’nin Büyük Sınavı”, (ed.) Hatice Çelik ve Emre Demir, *COVID-19 Salgını: Ülke Deneyimleri, Bölgesel Etkiler ve Küresel Yansımalar*, Nika Yayınevi, Ankara, 335-357.
- PAPAGEORGIU Maria ve MELO Daniella Silva Nogueira (2020). “Regional Responses to COVID-19: A Comparative Analysis of EU and ASEAN Policies to Counter the Pandemic”, *Perspectives on Federalism*, 12:1, 68-85.
- ROLLET Vincent (2017). “Influence of EU-ASEAN Health Interregionalism on Regional Health Governance”, *Asia Europe Journal*, 15:3, 243-259.

- ROLLET Vincent (2019). "Health Interregionalism in Combating Communicable Diseases EU Cooperation with ASEAN and the African Union", *Regions & Cohesion*, 9:1, 133-160.
- ROLOFF Ralf (2006). "Interregionalism in Theoretical Perspective: State of the Art", (ed.) Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 17-30.
- RÜLAND Jürgen (2006). "Interregionalism: An Unfinished Agenda", (ed.) Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ, *Interregionalism and International Relations*, Routledge Press, London, 295-313.
- RÜLAND Jürgen (2014). "Interregionalism and International Relations: Reanimating an Obsolescent Research Agenda?", (ed.) Francis Baert, Fredrik Söderbaum ve Tiziana Scaramagli, *Intersecting Interregionalism: Regions, Global Governance and the EU*, Springer Publication, New York, 15-35.
- RÜLAND Jürgen ve CARRAPATOSO Astrid (2015). "Democratizing Inter-Regionalism? The EU Parliament and Its Asia Relations", (ed.) Stelios Stavridis ve Daniela Irrera, *The European Parliament and its International Relations*, Routledge Press, London, 197-219.
- SONG Weiqing (2007). "Regionalisation, Inter-Regional Cooperation and Global Governance", *AEJ*, 5:1, 67-82.
- TORUN Zerrin (2017). "Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19:1, 223-241.
- VALIYEVA Kamala (2020). "COVID-19 ile Ulus Devleti Yeniden Düşünmek", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19:37, 390-403.
- WU Chien-Huei (2013). "The Evolution of EU-ASEAN Relations: Legal Framework and Policy Change", *National Taiwan University Law Review*, 8:2, 329-372.
- YANG Yue ve LI Fujian (2020). "Impact of COVID-19 on ASEAN-China Cooperation and Its Prospects", *East Asian Policy*, 12:3, 19-32.
- YILMAZ Samet (2022). "Asya-Avrupa Diyalogu: Zirve Diplomasisi Bağlamında Bir Değerlendirme", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9:2, 189-205.
- YILMAZ Samet (2022). "Avrupa Birliği Dış İlişkilerinde Bölgeler Arasıcılığı: Avrupa Birliği-Latin Amerika Bölgeler Arası İlişkileri", (ed.) Mehmet Dalar ve İlhan Sağsen, *Avrupa Birliği'nin Küresel ve Bölgesel Politikaları*, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara, 145-167.
- YILMAZ Samet (2022). "Avrupa Birliği'nin Asya'yla İlişkilerinde Bölgeler Arası Bir Etkileşim Biçimi Olarak Asya-Avrupa Diyalogu", *KAÜİİBFD*, 13:25, 602-625.
- İnternet Kaynakları**
- AKGÜN Birol ve ÇELİK Metin (2020). "Yeni Normal Dönemde Küresel Yönetişim: Uluslararası Kurumların Geleceği", (ed.) Muzaffer Şeker, Ali Özer ve Cem Korkut, *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 367-384, <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/K%C3%BCresel%20Salg%C4%B1n%C4%B1n%20Anatomisi%20%C4%B0nsan%20ve%20Toplumun%20Gelece%C4%9Fi.pdf>, erişim 28.02.2023.
- ASEAN (2017). "ASEAN-EU Plan of Action (2018 – 2022)", August 6, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/03/1-1.pdf>, erişim 28.02.2023.

- ASEAN (2020). “Joint Press Statement. 27th ASEAN-EU Joint Cooperation Committee (JCC) Meeting Convenes in Jakarta”, March 19, <https://asean.org/joint-press-statement-27th-asean-eu-joint-cooperation-committee-jcc-meeting-convenes-in-jakarta/>, erişim 28.02.2023.
- ASEAN (2021). “EU Experts Hold Second Dialogue on COVID-19 Vaccines”, May 25, <https://asean.org/asean-eu-experts-hold-second-dialogue-on-covid-19-vaccines/>, erişim 28.02.2023.
- ASEAN (2022). “Plan of Action to Implement the ASEAN-EU Strategic Partnership (2023-2027)”, August 4, <https://asean.org/wp-content/uploads/2022/08/ASEAN-EU-Plan-of-Action-2023-2027-FINAL.pdf>, erişim 28.02.2023.
- ASEAN SECRETARIAT (2022). “Overview ASEAN-European Union Dialogue Relations”, ASEAN Secretariat’s Information Paper, As of October 2022, <https://asean.org/wp-content/uploads/2022/10/Overview-ASEAN-EU-DR-as-of-20-October-2022.pdf>, erişim 28.02.2023.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1994). “Towards a New Asia Strategy”, Communication from the Commission, COM(94) 314 Final, Brussels, July 13, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51994DC0314&from=EN>, erişim 28.02.2023.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1996). “Creating A New Dynamic in EU-ASEAN Relations”, COM(96) 314 Final, Brussels, July 3, <http://aei.pitt.edu/6271/1/6271.pdf>, erişim 28.02.2023.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2001). “Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships”, Communication from the Commission, COM(2001) 469 Final, Brussels, August 4, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0469&from=en>, erişim 28.02.2023.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2007). “Nuremberg Declaration on an EU-ASEAN Enhanced Partnership”, https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/93217.pdf, erişim 28.02.2023.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2020). “Co-chairs’ Press Release of the 23rd ASEAN-EU Ministerial Meeting”, December 1, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/01/co-chairs-press-release-of-the-23rd-asean-eu-ministerial-meeting/>, erişim 28.02.2023.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2022). “EU-ASEAN Commemorative Summit, 14 December 2022”, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/12/14/>, erişim 28.02.2023.
- DE MELO Daniella da Silva Nogueira ve PAPAGEORGIOU Maria (Mary) (2021). “Interregionalism Initiatives to Counter the Covid-19 Pandemic: The Cases of EU, ASEAN, AU and MERCOSUR”, Preprint, 2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3874993, erişim 28.02.2023.
- DRIESMANS Igor (2021). “EU and ASEAN—Working Together to Ensure that No One is Left Behind”, *The ASEAN*, August-September, <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/10/The-ASEAN-August-September-2021-Vaccines-for-All-2.pdf>, erişim 28.02.2023.
- EU MISSION TO ASEAN (2021). “EU ASEAN Strategic Partners: Blue Book 2021”, <https://euinasean.eu/wp-content/uploads/2021/04/Blue-Book-2021.pdf>, erişim 28.02.2023.
- EU Mission to ASEAN (2022). “EU ASEAN Strategic Partners: Blue Book 2022”, <https://euinasean.eu/wp-content/uploads/2022/11/Blue-Book-EU-ASEAN-2022.pdf>, erişim 28.02.2023.

- EUROPEAN COMMISSION. “Team Europe Initiatives”, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/team-europe-initiatives_en#what-is-team-europe, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE (2012). “Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced Partnership (2013-2017)”, April 27, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/pub_2013_bsbactionplan_en.pdf, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE (2020). “COVID-19: EU-ASEAN Ministerial Video Conference Targets Enhanced Cooperation to Tackle the Pandemic”, March 20, https://www.eeas.europa.eu/eeas/covid-19-eu-asean-ministerial-videoconference-targets-enhanced-cooperation-tackle-pandemic_en?s=211, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE (2020). “EU and ASEAN Hold the First Expert Dialogue on COVID-19 Vaccines”, December 8, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-asean-hold-first-expert-dialogue-covid-19-vaccines_en, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE. “EU ASEAN Strategic Partnership”, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/fact-sheet-eu-asean-strategic-partnership.pdf>, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE. “Integrated Programme in Enhancing the Capacity of AHA Centre and ASEAN Emergency Response Mechanisms (EU Support to AHA Centre)”, https://www.eeas.europa.eu/node/64686_en, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE. “The European Union and ASEAN”, https://www.eeas.europa.eu/asean/european-union-and-asean_en?s=47, erişim 28.02.2023.
- EUROPEAN UNION (1980). “Cooperation Agreement Between Member Countries of ASEAN and European Community”, Kuala Lumpur, 7 March, *Official Journal of the European Union* No. 144, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:21980A0307\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:21980A0307(01)&from=EN), erişim 28.02.2023.
- FOOK Lye Liang (2020). “China’s COVID-19 Assistance to Southeast Asia: Uninterrupted Aid amid Global Uncertainties”, *Yusof Ishak Institute*, No. 58, Singapore, June 4, https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/12101/ISEAS_Perspective_2020_58.pdf?sequence=1, erişim 28.02.2023.
- GOJUST. “About GOJUST”, <https://www.gojust.org/about-gojust>, erişim 28.02.2023.
- HARTMAN Leigh (2021). “U.S. and ASEAN: Partnering against COVID-19”, *Share America*, August 17, <https://share.america.gov/us-asean-partnering-against-covid-19/>, erişim 28.02.2023.
- HETTNE Bjorn (2008). “EU as a Global Actor: An Anatomy of Actorship”, *Paper at the EU in International Affairs 2008 Conference Vrije Universiteit*, Brussel, April 24-26, https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_IV_1_Hettne.pdf, erişim 28.02.2023.
- KHAIRULANWAR Zaini (2021). “China’s Vaccine Diplomacy in Southeast Asia - A Mixed Record”, *ISEAS Yusof Ishak Institute*, No. 86, Singapore, June 24, https://www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2021/06/ISEAS_Perspective_2021_86.pdf, erişim 28.02.2023.

- RÜLAND Jürgen (2001). “ASEAN and the European Union: A Bumpy Interregional Relationship”, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn, http://aei.pitt.edu/197/1/dp_c95_rueland.pdf, erişim 28.02.2023.
- U.S. DEPARTMENT OF STATE. “U.S. Support to ASEAN in Fighting COVID-19”, <https://www.state.gov/u-s-support-to-asean-in-fighting-covid-19/>, erişim 28.02.2023.
- U.S. MISSION TO ASEAN. “U.S.-ASEAN Health Futures”, <https://asean.usmission.gov/u-s-asean-health-futures/>, erişim 28.02.2023.
- YILMAZ Samet (2020). “COVID-19 and Territory: Searching for A Secure Place”, *III. International Conference On Covid-19 Studies*, December 25-27, Ankara, https://www.covid19conference.org/_files/ugd/614b1f_8575642567fa4ed6b311f3075adfe654.pdf, erişim 28.02.2023.